

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ХАБАРНИЦТВА У СФЕРІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Наведено криміналістичну характеристику хабарництва, вчиненого у сфері правоохоронної діяльності. Зокрема проаналізовано типові ознаки його предмета, обстановки, способів, слідів та особи злочинця.

Приведена криминалистическая характеристика взяточничества, совершенного в сфере правоохранительной деятельности. В частности проанализированы типичные признаки его предмета, обстановки, способов, следов и личности преступника.

Forensic characteristic of bribery committed in the sphere of law enforcement activity is presented. Typical features of its object, situation, methods, traces and criminal's personality are analyzed.

Хабарництво серед працівників державних органів, що здійснюють правоохоронні функції, зокрема, оперативно-розшукову, досудового розслідування злочинів, судового розгляду справ тощо, є особливо небезпечним. Зазначений делікт характеризується суттєвою специфікою злочинного механізму, що пов'язано, перш за все, із професійними якостями та можливостями суб'єктів хабарництва, що, у свою чергу, впливає на зміст діяльності щодо виявлення та розслідування цих злочинів.

Методика розслідування хабарництва в Україні розроблялася Я. Є. Мишковим [1], однак специфіка розслідування хабарництва, що вчинюється у сфері правоохоронної діяльності, до цього часу не досліджувалась. Метою даної статті є розроблення криміналістичної характеристики зазначеного різновиду хабарництва, яка є науковим підґрунтям методики розслідування названих злочинів.

Зміст правоохоронної діяльності має суттєве значення для визначення особливостей криміналістичної характеристики хабарництва у цій сфері*. Зокрема, її сутність впливає на вибір способів злочину, а відповідно, й на його сліди, значною мірою на особистість злочинців та деякі інші елементи. У свою чергу можливість здійснення правоохоронних функцій певними службовими особами визначається, перш за все, обсягом їхніх

* Вважаємо переконливою точку зору М. І. Мельника та М. І. Хавронюка, які до сфери правоохоронної діяльності відносять і діяльність судів [2, с. 16–32].

службових повноважень. Ця ж обставина впливає і на блага, які розраховує одержати хабародавець.

Частіше за все хабарі у сфері правоохоронної діяльності надаються за несприятливого ставлення осіб до відповідальності (адміністративної, кримінальної), невжиття заходів щодо припинення протиправних дій хабародавців, встановлення меншого покарання за правопорушення, обрання більш м'якого запобіжного заходу підозрюваним (обвинуваченим), послаблення спеціального режиму (під час утримання під вартою, адміністративного нагляду), здійснення певних процедур (реєстрація транспортного засобу, оформлення дозволів, паспортів і т. п.), прийняття судових рішень на користь хабародавця тощо. При цьому слід відзначити, що хабарі одержують не тільки за незаконні дії (рішення) службової особи, а й за здійснення законних дій.

Залежно від роду професійної діяльності **одержувачів хабарів** можна виділити: а) службових осіб, до обов'язків яких входить проведення оперативно-розшукової діяльності, дізнання, досудового слідства, здійснення правосуддя; б) службових осіб, котрі виконують інші правоохоронні функції.

Службові особи першої класифікаційної групи (співробітники оперативних підрозділів, дізнавачі, слідчі, прокурори, їх помічники, судді) у більшості випадків мають вищу юридичну освіту, обізнані в питаннях кваліфікації хабарництва, проблем та особливостей доказування у кримінальних справах відповідної категорії, знають методи оперативно-розшукової діяльності, тактичні рекомендації щодо проведення слідчих дій у кримінальних справах тощо.

Друга група одержувачів хабарів характеризується тим, що їхні службові обов'язки пов'язані з виконанням інших правоохоронних функцій (охорона громадського порядку, виконання вироків і т. п.). Перш за все, це службові особи різних державних інспекцій. Вони у більшості випадків не мають юридичної освіти, відповідних знань і досвіду у сфері викриття хабарників, водночас виконують досить специфічні функції, що дозволяє використовувати особливості відповідної сфери для вимагання хабарів і приховування злочинних дій.

Щодо морально-психологічних якостей хабарників у зазначених справах потрібно особливо підкреслити, що, зважаючи на специфічну сферу хабарництва – правоохоронна діяльність, негативні якості злочинців є особливо вираженими, адже діяння вчинюються особами, котрі повинні здійснювати функції щодо підтримання правопорядку, для чого державою наділені відповідними повноваженнями представників влади, нерідко користуються форменим одягом, мають зброю. Водночас вони використовують своє службове становище та можливості для

задоволення власних інтересів. Характерними для них є користь, зневага інтересами служби, своїми обов'язками, службовою дисципліною, схильність до інших правопорушень, невміння проявити твердість у прийнятті рішень, схильність діяти під впливом інших осіб.

Найчастіше **предметом** хабарництва, вчиненого у сфері правоохоронної діяльності, виступають гроші у готівковій формі, виражені в національній або іноземній (найчастіше – доларах США) валюті. В окремих випадках як хабар передаються гроші у безготівковій формі, матеріальні цінності, документи, що підтверджують право на майно, та послуги матеріальної природи. Від предмета значним чином залежить обрання винними особами певного способу давання (одержання) хабара. Так само предмет впливає й на підготовку та приховування злочину, його сліди та обстановку.

Способи хабарництва, вчиненого у сфері правоохоронної діяльності, можна розглядати як способи дій злочинців (хабародавця, одержувача хабара, співучасників), що виражаються у взаємопов'язаній системі прийомів і операцій щодо підготовки, безпосереднього вчинення та приховування факту дачі-одержання хабара, а також реалізації інтересу хабародавця.

У науковій літературі неодноразово наводились типові способи хабарництва [3, с. 27–28; 4, с. 27–30; 5, с. 185–190]. Водночас їх класифікації та детального аналізу дослідники, як правило, не наводять. На сьогодні досить поширеним залишається розподіл їх на прості (передавання хабара без посередників) та складні (між хабародавцем і хабарником існує як мінімум один посередник) [6, с. 191]. Також нерідко виділяють: а) хабар-підкуп (до вчинення дій (бездіяльності) в інтересах хабародавця); б) хабар-винагороду (після дій); в) хабар за загальне покровительство (поручительство) у вигляді систематичних винагород [7, с. 849; 8, с. 373].

Вважаємо доцільною класифікацію способів хабарництва, яке вчиняється у сфері правоохоронної діяльності, залежно від певних обставин його вчинення. Так, *залежно від виду злочинного діяння* (давання або одержання хабара) та *етапу злочину* (структурний елемент способу злочину) можна їх поділити на: а) способи підготовки; б) способи безпосереднього вчинення; в) способи приховування.

Найбільш характерними для хабарництва у сфері правоохоронної діяльності способами підготовки до давання хабара є: визначення блага, яке очікується, та службової особи, що може його забезпечити; пошук і встановлення «контактів» зі службовою особою; визначення предмета і розміру хабара, часу та умов його передачі; підбір співучасників; пошук предмета

хабара та його підготовка до передачі; здійснення заходів щодо його маскуванню.

Серед прийомів і операцій з підготовки до одержання хабара можна вказати: вибір можливого хабародавця та спілкування з ним особисто або через посередника; підроблення документів; вимагання хабара; підбір співучасників; визначення предмета та розміру хабара, часу, місця і умов його передавання, перемовини з цього приводу з хабародавцем або посередником.

Основними способами давання-одержання хабара виступають: передавання предмета хабара «з рук до рук»; передавання предмета в натурі через заздалегідь обумовлене місце; опосередковане передавання предмета хабара; оплата хабародавцем послуг або товарів тощо.

Способами приховування хабарництва у сфері правоохоронної діяльності найчастіше виступають: використання посередників; знищення (фальсифікація) слідів злочину; організація алібі. Лише в окремих випадках використовуються інші прийоми та операції (оформлення псевдоправочинів; здійснення нерівноцінних дій матеріального характеру; оформлення предмета хабара під офіційну виплату; оформлення хабара як виграшу; оформлення хабара як благодійного внеску тощо).

Залежно від предмета злочину виділяють способи передавання-одержання грошей і документів, матеріальних цінностей, послуг. Так, серед способів давання-одержання грошей для сфери правоохоронної діяльності найбільш типовими є передавання «з рук до рук». Також гроші можуть передаватись шляхом поповнення хабародавцем рахунку на мобільному телефоні або банківського рахунку службової особи правоохоронного органу. Передавання матеріальних цінностей також нерідко здійснюється безпосередньо «з рук до рук» або з використанням допоміжних транспортних засобів. Якщо ж предметом хабара виступають матеріальні цінності, право власності на які підтверджується за допомогою документів, спочатку здійснюються дії щодо оформлення та посвідчення (зокрема, нотаріального) таких документів, а потім передавання їх хабарникові. Це може бути здійснено як об'єднане в часі з передачею самого предмета, так і відбуватись через певний проміжок часу. Передавання хабарникові послуг матеріальної природи може здійснюватись взагалі без безпосереднього контакту між хабародавцем і одержувачем хабара шляхом оплати першим відповідних послуг, що надаються третьою стороною (мийка і ремонт автомобіля, заправка на АЗС, завезення будівельних матеріалів тощо). Якщо ж послуги надає сам хабародавець, то такі дії виражаються у

виконанні певних робіт можливо взагалі без складання документів про їх оплату або зі складанням фіктивних документів.

Способи хабарництва можна класифікувати і за іншими підставами: а) *залежно від тривалості злочинних дій* (одноактне, кількаразове, систематичне); б) *залежно від характеру задуму, пов'язаного з хабарництвом* (способи, що супроводжувались вимаганням хабара і що не супроводжувались такими діями); в) *залежно від повноти реалізації задуму, пов'язаного з хабарництвом* (способи, що супроводжувались виконанням дій в інтересах хабародавця; що супроводжувались невиконанням дій в інтересах хабародавця, коли такі дії обов'язково повинні були бути здійснені; що не супроводжувались ніякими діями в інтересах хабародавця). Зокрема, за результатами вивчення судово-слідчої практики можна стверджувати, що нерідко мають місце випадки вимагання хабарів, передавання їх частинами, передавання одержувачами хабара хабародавцю документів в адміністративній, кримінальній справі, складання, знищення (змінення, підроблення) в інтересах хабародавця офіційних документів.

Тісно пов'язаними зі способами хабарництва є його **сліди**. Найбільш часто вони утворюються в процесі дій щодо встановлення неофіційних контактів між учасниками злочину, під час підготовки хабародавцем предмета хабара, у ході вимагання хабара, під час створення (пристосування) учасниками злочину елементів обстановки давання-одержання хабара, на місці події безпосередньо під час давання-одержання хабара, в ході здійснення дій щодо приховання хабарництва, при реалізації інтересу хабародавця.

При цьому слідами злочину можуть виступати:

1) відображення на носіях інформації (дані про телефонні переговори та повідомлення (СМС, ММС) у базах даних операторів мобільного зв'язку, а також у пам'яті мобільних телефонів учасників злочину; аудіо-, відеозаписи, одержані в ході оперативного спостереження, зняття інформації з каналів зв'язку; листи, записки, у тому числі дані, збережені в електронних поштових скриньках, сторінках у соціальних електронних мережах, комп'ютерах учасників злочину);

2) документи (зокрема, щодо одержання хабародавцем кредиту, позики, придбання певних цінностей тощо; його заява до правоохоронного органу про підготовку до давання хабара та відповідні пояснення);

3) сліди підготовки предмета для передачі в умовах оперативного контролю (оброблення спеціальними хімічними речовинами, відображення індивідуальних ознак предмета у відповідному акті);

4) зміни в обстановці місця події (відчинені шухляди, дверця сейфу, спеціально обладнані місця для розміщення предмета хабара);

5) предмет хабара, сліди на ньому (сліди рук, сліди спеціальних хімічних речовин), сліди від нього (сліди спеціальних хімічних речовин на руках і одязі одержувача хабара, предмети упаковки, товарні чеки, етикетки тощо);

6) особисті записи учасників злочину;

7) сліди суб'єктів злочину на місці події (рук, ніг, слини тощо), їх транспортних засобів;

8) засоби, використані для здійснення хабарництва (банківські пластикові картки, платіжні документи);

9) документи, складені хабародавцем і подані для реалізації інтересу хабародавця; документи, виконані (підписані) одержувачем хабара з цією метою;

10) сліди знищення або фальсифікації документів хабарником (частини розірваного, спаленого документа, підроблені документи);

11) відображення у пам'яті учасників злочину та очевидців.

З розглянутими елементами криміналістичної характеристики хабарництва у сфері правоохоронної діяльності тісно пов'язана і **обстановка**, яка має певні особливості. Зокрема, це стосується місця передавання хабара, наявності певного оточення тощо. У зв'язку з цим відзначимо, що типовими місцями хабарництва є заздалегідь обумовлені місця зустрічі в кафе, ресторанах, парках, скверах, на вулиці, в автомобілях, а також службові кабінети одержувачів хабара. Злочини у більшості випадків вчиняються вдень або у вечірній час.

Для обстановки хабарництва досить специфічними є і умови поведінки «третіх осіб» під час події злочину. Ними, зокрема, можуть виступати знайомі, друзі, колеги хабародавця чи одержувача хабара. Нерідко вони, спостерігаючи за злочином, не тільки не вживають жодних заходів щодо припинення злочину, повідомлення про нього, а, навпаки, сприяють таким діям, наприклад, забезпечуючи спостереження за навколишньою обстановкою, перешкоджаючи швидкому проникненню працівників, що беруть участь у затриманні «на гарячому», до місця злочину тощо.

Потрібно відзначити, що у випадках, коли передавання хабара здійснюється в умовах операції з викриття хабарників, певні елементи обстановки злочину створюються (пристосовуються) стороною, що викриває злочин. Зокрема, один або кілька учасників діють відповідно до завдань, поставлених оперативними працівниками, місце передавання хабара у встановленому законом порядку може обладнуватись спеціаль-

ними технічними засобами фіксації інформації, предмет злочину – обробляться хімічними речовинами і т.п. Врахування цих обставин має значення з точки зору виявлення всіх слідів злочину, збирання в подальшому доказів у кримінальній справі та їх правильної оцінки слідством і судом.

Підсумовуючи викладене, відзначимо, що криміналістична характеристика хабарництва, вчиненого у сфері правоохоронної діяльності, включає дані про типові ознаки предмета, обстановки, способів і слідів злочину, особи злочинців. Розгляд вказаних елементів у взаємозв'язку дає можливість сформувати необхідну інформаційну базу, яка має суттєве значення у практичному (визначення шляхів та прийомів розслідування) і теоретичному сенсі. Використання цих положень під час розслідування хабарництва даної категорії є важливим напрямком подальших криміналістичних досліджень.

Список літератури: 1. Мишков Я. Є. Методика розслідування хабарництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Я. Є. Мишков. – Х., 2005. – 20 с. 2. Мельник М. І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність : навч. посіб. / М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2006. – 576 с. 3. Мишков Я. Є. Методика розслідування хабарництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ярослав Євгенович Мишков. – Х., 2005. – 179 с. 4. Организация и методика расследования взяточничества : метод. пособие / [Е. А. Миронова (рук. авт. кол.), А. В. Бриллиантов, Н. А. Гаража и др.]. – М. : НИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 2001. – 64 с. 5. Плахотіна В. М. Корупційна діяльність (хабарництво) в правоохоронних органах: способи вчинення / В. М. Плахотіна // Сучасні проблеми, тенденції і перспективи розвитку криміналістики та судової експертизи : мат. наук.-практ. конф. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2007. – С. 185–190. 6. Мельник М. І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства / М. І. Мельник. – К. : Парламентське видавництво, 2000. – 256 с. 7. Аверьянова Т. В. Криминалистика : учеб. для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 1999. – 990 с. 8. Криміналістика : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – 4-е вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2008. – 464 с.

Надійшла до редколегії 09.03.2010